

TOLDY HELYE IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁSUNK FEJLŐDÉSÉBEN

Ha az irodalomtörténetírást a mai értelemben vesszük, s valami tekintettel a módszerre, fölfogásra is vagyunk, úgy tulajdonképpen Toldynak csak egy előzője van. Egy szomorú, tragikus életű gróf ez, ki Mme de Staël irodalomelméleti eszméit megismerve, azokat magáévá tette, és 1825-ben Stuttgartban megjelent *Magyarische Gedichte* című művében igyekezett is értékesíteni. *Mailáth János* az első, ki a magyar költészet *belső* történetét is adja, s, a politika hatását vizsgálva költészetünkön, úgy látja, hogy a magyar politikai élet emelkedésével emelkedik a költészet is, süllyedésével pedig hanyatlak.

Korfölosztását is ez alapon teszi meg. Az első korszakba az Árpádok kihalásáig terjedő költészetünket helyezi, s ha nyíltan nem is szab itt határt, azzal a kis megállapodással, mely e korbéli költészet tárgyalása után következik, legalábbis jelezni akarja azt. Költészetünk fénykorát a politika fénykorába: Mátyás korszakába teszi, ezentúl hanyatlást lát egészen II. József koráig. Nem szólunk most arról, hogy bizony a magyar költészet emelkedéséről nem sokat tudunk a mohácsi vészig, aminél fogva a mohácsi vész utáni költészetünket hanyatlásnak lehetne mondani. Annak se vitatjuk helyes vagy helytelen voltát, hogy az újkor irodalmát Ráday Gedeontól számítsuk, mint azt Mailáth teszi, csak éppen arra a szempontra akartunk utalni, melynél fogva tárgyalja Mailáth költészetünk fejlődését.

Ezen új szemponton kívül sok értékes részlettel is találkozunk Mailáth könyvében. Irodalomtörténetíróink közül ő az első, ki a hagyományos fölfogással szakítva, Ráday példájára Zrínyinek Gyöngyösivel szemben

előnyt ad, és egészen határozottan és világosan összefoglalva főbb jellemző vonásait, irodalmunkban örök érvényűleg kijelöli helyüket. Finom megjegyzéseket találunk Csokonai költészetének méltatásánál, kit szerinte Bürgerrel semimiféleképpen sem lehet összehasonlítani. Észreveszi azonkívül azon szellemi rokonságot, mely bizonyos tekintetben van a magyar nép és a latin szellem között, mikor Virág deákos költészetének az okát keresi.

Mailáth művének második része szemelvényekből áll a magyar költőkből. Tekintetbe véve azon nehézségeket, melyekkel mindenki találkozik, aki magyarból németre akar költői műveket fordítani, nem lehet csodálkoznunk azon, hogy Mailáth inkább a könnyen fordítható, mint jellemző darabokat választotta ki, minek folytán olyan költőknek, mint Gyöngyösi, Zrínyi és Bajza, át kellett a helyet Döbrenteinek, Tóth Lászlónak és Széplaki Vilmának adniok.

Mailáth könyve némileg megtörte az út nehézségeit, melyen Toldy Ferencnek indulnia kellett, hogy félszázados irodalomtörténeti munkásságával megalapítsa a tulajdonképpeni magyar irodalomtörténetírást. Igyekezni fogunk Toldy működését olyan szempontból ismertetni, hogy módszere, főbb eredményei és fölfogása irodalmunkról abból kitűnve, megállapíthassuk azon kiindulópontokat, ahonnan újabb irodalomtörténetíróink tovább mehettek, és a fáradhatatlan kézből kiesett fonalat tovább szöhatték.

Hogyan lett Toldyból irodalomtörténetíró? E kérdésre egypár jelentéktelen külsőséggel válaszoltak csak, próbáljuk meg az ő belső fejlődését figyelemmel kísérni.

Első olvasmányai, Bajzával való barátsága, Kazinczy iránt érzett tisztelete, azonkívül a lelkét átfogó melankólia mind a költészet felé vezetik őt. Költő vagy drámaíró akar lenni, egyszóval igazi nagy ember. De nem sikerülnek költői alkotásai, drámai tervei csak tervek maradnak. Megszédül attól a gondolattól, hogy ő nem lehet nagyember; pedig mégis érzi magában a nagyság tűzét, melyet nem tud helyes irányba terelni, így csak szenvedést okoz neki, kétségeket támaszt benne, égeti,

perzseli bensejét. A homály, a határozatlanság boldogtalan és talán boldog korát is éli. A lelkében élő e homályra némileg oszlatólag hatott Kisfaludy Károly barátsága. Mindjobban eltávolodik a Kazinczy-féle légies világtól, megismerkedik az élet apró gyönyöreivel, s annak a pipának füstjénél, melyet Kisfaludy társaságában szívott, a jövő már határozottabban kezdett előtte kibontakozni. Már tizenhét éves korában elhatározza, hogy ki fogja dolgozni a „magyar literatúra lyceonját”, de egyelőre viszonyai más térre sodorják. Kisfaludy társaságában a német romantika, legújabb termékeiről vesz tudomást, s ezek hatása révén szorgalmasan olvassa a két Schlegelt, Lessinget, Ludwig Tiecket, Goethét és Schillert; így lassanként bizonyos kritikai hajlam támad föl benne, s mikor Kölcseyvel megismerkedik, dönt pályája fölött, elhatározza, hogy kritikus lesz.

Ilyen körülmények közt előveszi egy régi, még 1823-as tervét, hogy a legújabb költőkből állítson össze egy antológiát, s azt adja ki Pesthegyi álnév alatt.

1825. augusztus havában megismerve már Idole és Nolte angol, francia és olasz ily irányú kézikönyveit, elhatározta, hogy ezt a lírai antológiát kiterjeszti az egész magyar lírai költészetre, és. bevezető tanulmányt ír hozzá. Ez irányú elhatározására Mailáth János könyve is indította. Az 1826. évben Kölcseyvel megismerkedvén, már határozott kritikai szempontokat tűz ki maga elé.

Ezek a főbb, figyelemre méltó szempontok: fölosztani a lírai költészetet történeti korszakokra, *kiemelni nemzeti karakterét*, adni a lírai költészet alnemeinek teóriáját, s *literatúráját összehasonlítani a külföldiekkel*.

Íme, talán sikerült főbb momentumaiban feltüntetni azt a lelki folyamatot, melynek végeredményeképpen azt az örvendetes tényt kapjuk, hogy Toldy irodalomtörténetíró lett.

Ezek egyszersmind Toldy irodalomtörténeti pályája első felének (1848-ig) főbb fázisai is. E pálya második felében irodalomtörténeti fölfogása tágul és jobban rendszereződik. Élete első feléből legnevezetesebb alkotása a *Handbuch*. Ma már elavultnak tetszhetik a

kényes olvasó előtt ez a mű, de *történeti* értékét senki sem vitathatja el tőle. Ezt fejezte ki Szemere Pál is az ötvenes években Toldyhoz intézett szavaival: „Sok jót csináltál első kézikönyved után, és sokat fogsz még, *de nagyobb hatású munkát* sohasem lesz képes írni, mint amilyen ez a maga idejében volt.”

Miben áll a *Handbuch* irodalomtörténeti értéke?

Úgy gondolom, abban, hogy az egész magyar költészet (Mailáth műve töredékes) mint szerves egész először ebben a könyvben van történetileg és kritikailag tárgyalva, és hogy irodalomtörténetünk rendszere, irodalmi fejlődésünk gerince ebben a könyvben van először letéve. Toldy költészetünk történetének korszakait, amiket Mailáth csak sejtett, egész határozottan meg is jelöli. Az első korszakot, melyet az ősidőktől Tinódi föllépéséig terjeszt ki, *előkornak* nevezi. Innen költészetünket *négy* korszakra osztja: I. Tinóditól Zrínyiig; II. Zrínyitől Bessenyei föllépéséig; III. Bessenyeitől a nyelvújításig; IV. a nyelvújítástól saját koráig. Az előkor tárgyalása még hiányos, módszertelen, de a négy korszak közül a két elsőben már sok új dolog van. Itt, főleg összefoglaló részeiben, ki tudja emelni az akkori epikai költészet lényeges tulajdonságait, de az egyesek tárgyalásánál csak az adatokra szorítkozik, s ha ítélkezik is, egy kissé önkényes. Tinódit még nem tudja fölfogni a maga mivoltában, s egy helyen „beteg elméjű”-nek nevezi. Zrínyit mint lírai költőt többre látszik becsülni, mint epikust. A második korszakban a politikai viszonyokban keresi az irodalmi élet pangását, és meg tudja állapítani az akkori közélet és irodalmi élet összekötő kapcsait. Rajza, amit e korról ad, nem ismervén még a kuruc kori költészetet, s nem helyettesíthetvén az irodalmi élet hiányát a tudományos élet fölpezsdülésével a költészet történetében, meglehetősen sivár. A harmadik korszaknak tárgyalása szintén figyelemre méltó. Itt találjuk először az idegen irodalmak a mi irodalmunkra való hatásának kutatását irodalomtörténeti könyveink közül, melyek vizsgálata alapján Toldy különbözteti meg a francia és latin irányt követő költőcsoportokat.

E korszak egyes írói közül Kazinczyt még a deákos

iskolába sorolja, a népiest nem ismeri. Gvadányit a francia iskolába osztja be. Csokonait, Verseghyvel, Daykával, az „új iskola” kezdőinek nevezi; új iskolán pedig a mértékes rímes verselőket érti. A francia iskola tárgyalásánál nem látjuk eléggé kiemelve Berzsenyit. A negyedik időszakban tehát elkülönítve a deákos iskolától tárgyalja Berzsenyit és néhány kisebb író, kik inkább egyeztetői voltak a Kazinczy- és Kisfaludy-féle irányzatnak. E korszak utolsó fejezetében a magyar hősi eposzköltészetet tárgyalja, mely szerint Vörösmartyval kulminációjához közeledik. Ezt az állítását megtámadta hevesen Erdélyi János, de ennek ellenére Toldynak igaza volt, mert a hősi eposz tényleg 1824-ben vette kezdetét, és nyolc év alatt elérve fejlődése legmagasabb fokát, meg is szűnt. Első nagyobb irodalomtörténeti művében nem fojthatja el Kazinczy iránt érzett tiszteletét és háláját, s Kazinczyt „sokoldalú” költőnek mondja, holott ő sem drámát, sem regényt, sem eposzt nem írt. E jelző jobban megillette volna Kisfaludy Károlyt vagy Vörösmartyt. Másokkal szemben viszont mostohán bánik. Rájnist nem méltatja, úgyszintén Baróti Szabó Dávid Vergilius-fordítását sem, mely pedig mai napig legjobb Vergilius-fordításunk.

Tovább nem részletezve, ezekben foglaljuk össze a *Handbuch* irodalomtörténeti jelentőségét, főleg módszertani szempontból:

1. Észreveszi az irodalmi és a közélet egymásra való hatását, és e szempontot értékesíti is, különösen a második korszak tárgyalásánál.

2. Feltünteti a külföldi irodalmak, különösen a francia, német és latin irodalmak hatását nagy vonásokban a mi irodalmunkra.

3. Tekintettel van a műfajok fejlődésére is, és a Mme de Staël-féle haladáselméletet alkalmazza a hősi eposz tárgyalásánál.

4. Látja a szellemi és koráramlatok változását, és ezek szempontjából költészetünk fejlődésében korszakokat különböztet meg.

Toldynak az első irodalomtörténeti művét csak huszonhárom év múlva követte a második. Közben nagy

változások történtek úgy az ő magánéletében, mint a haza sorsában. A forradalom utáni csendes, szomorú években lát újra nagyobb hévvel az irodalomtörténet tanulmányozásához.

Eddigi tanulmányai az esztétika-, irodalom- és kritikátörténet terén mozogtak, most kiterjeszti azokat az összes hazai (tehát idegen nyelvű) irodalomra is, a műveltségtörténetre, a hazai egyházi és polgári történetre, rendezi és tanulmányozza az akadémiai és egyetemi könyvtárakat; írói kiadásokat rendez a régi és egykorú költőkből, a nyelvemlékekből, történeti kútforrásokból és a régi nyelvészekből, s így lassanként megkezdett a magyar irodalom lelkében „szervileg” alakulni. Elhatározta, hogy meg fogja írni a magyar szellem történetét. Embert meghaladó mű megírását tűzte volna ki célul még akkor is, ha az előfeltételek: a monográfiák, az adatok, az egyes tudományágak pragmatikus földolgozásai meg is lettek volna, de így, mikor mindezekből a semminél alig volt több, nemzeti hévtől és tudományos rajongástól áthatott lelke a lehetlent kísérté meg, és bár nem is tudta azt elérni, mégis, amit ettől a vágytól vezetettve végzett: a halhatatlanságra született.

Toldynak az volt a fölfogása az irodalomtörténetíró föladatáról, hogy annak az írók összehasonlító vizsgálatából ki kell puhatolnia az irodalom fejlődési menetét, s azt mint összefüggő egészet, mint léteges élőfát, gyökerei, törzsöke, ágai, viránya és gyümölcsei szerint méltatnia. Abban a beszédében, melyet magyar irodalmi tanszéke elfoglalásakor mondott, ezt a gondolatot ismét kifejti és továbbfejleszti. Azt mondja ott, hogy tanulmányai alapján kifejlődött benne egy oly történeti érzék, mely az irodalomban is az esztétikai momentum mellett a szellemi tünemények külső és belső összefüggését, a hatások láncolatát nyomozza, s azt, ami az irodalmi művek hosszú sorában mint közös módosító vagy határozó befolyás tűnik fel, s az összes produkciók egy egésznek való fölfogására indít. Ilyen fontos erőnek tartja már ő is a *nemzeti erőt*, és ennek megfelelően a magyar irodalomban a *nemzeti szellemet* akarja vizsgálni. Egpár sorban elének állítja azt

a képet, amit ő magának a magyar irodalomról alkotott:

„El fogom önöknek beszélni — mondja —, nemes ifjak, mik bírhatnak reá, hogy a jövevény magyart aggrammatosnak ne tartsuk. Szólni fogok hitregéiről, történeti énekeiről, gyász- és női dalairól, dallamai- és bálványairól; szólni azon bámulatos szellemi fogékonyság- és képességről, mely, valamikor alkalom nyílt, soha meg nem tagadta magát, s mai napiglan a kereszténység, később az európai feudalizmus átalakító, majd a hosszas török rabság vadító s ismét az újabb európai kultúra szétmállasztó hatásai közt ősi, saját, nyers, de fellengős jellemét szorosan megőrizte. Átvezetem önöket a sokban gyászos, de nagyszerű és költői árpádi korszakon, megismertetem azon idő nyelvvel, Lajos és Zsigmond századai művészetével s klastromi irodalmával, a Mátyás kora fényes, a Jagellók s a XVI. század romlott erkölcsével; azon tudományos lendülettel, melyet a magyar szellem a reformáció által vett, s a XVII. század nagy íróival s nemzetünk első klasszikusaival: a bíboros Cicero-Pázmánnyal, a soha el nem avulható fejedelmi költővel, Zrínyivel. Figyelemmel fogjuk észlelni a nemzeti szellem nem csüggedő erejét a kor magasb társaságában; végre annak hanyatlását s e hanyatlás okait a múlt század első felében, melyből egyes előrelátó férfiak igyekvései által életben és irodalomban föltámadt újra, míg egy második költői aranykorban, melyet Kazinczy Ferenc derített egünkre, és Vörösmarty Mihály emelt zenitjére, dicsőítette meg magát.”

E tömör mondatsor egyike a magyar irodalom legsikerteltebb és legrövidebb képének. Föltüntet egy ős nemzeti erőt: a magyar fajt, érinti azon szellemi áramlatokat, melyeknek hatása alá került, kiemeli azon lángelméket, melyek, mint egy hegyláncolatnak legmagasabb bércei, örökre ki fognak emelkedni a magyar irodalomból.

Lehet ezt a képet hiányosnak mondani, lehet egyes részeiben szubjektívnek ítélni, de azt a magas filozófiai szempontot, mellyel e kép alkotója a magyar irodalomra tekint, tőle soha senki el nem vitathatja.

Toldynak erre az irodalmi fölfogására Gervinus volt hatással. Ezeket az eszméket megtaláljuk Gervinusnak *Geschichte der poetischen National-Litteratur der Deutschen* című művében.

„Nem szándékozom — mondja Gervinus — ezen literatúra dolgozói és tudós ismerői számára írni, sem az olvasók különös osztályáéra; hanem, ha sikerülne, a *nemzet* számára. Aki költészettörténetet akar írni, nem szabad annak, mint Grimm kívánja, vizsgálatai elébe azt a célt tűzni, hogy ő jót, rosszat együtt fog adni. Aki előadni s egy történeti műben művészileg akar eljárni, kis *teremtényét belső törvények szerint alakítsa.*” Tovább pedig azt írja, hogy ő *a német költészetet, mint egy növényi, előttünk természetesen hagyja kifejlődni.*

Ezt a két gondolatot átveszi Toldy is, és irodalmi fölfogásának alapjává teszi. De követi Gervinust abban a képben is, amit a magyar irodalomról adott. Gervinus így ír: „Fölvállaltam a német költészet történetét kezdete idejétől elbeszélni azon pontig, hol sokféle sors után a költészet és általában minden művészet egyetemes és legtisztább karakteréhez legközönségesebben és határozottabban közelíte. Kezdetét oly időkben kellett fölkeresnem, melyekből lételenek alig maradtak fönn észrevehető nyomai. Különbféle időszakokon át kellett őt kísérem, midőn majd a barátok nyomása alatt méltatlan jármot túrt, majd a lovagok zabolátlansága alatt a legveszélyesebb irányt vevé, majd honi céhbeliectől békóba veretett, gyakran pedig a betolakodó idegenek által hódítatott meg, míglen általánosabb felvilágosodástól támogatva, mérséklés által szabaddá küzdé magát, a maga urává lett, és a kevéssel előbb viselt szolgaságot bosszuló hódításokkal fizeté vissza.” Gervinus ezek után azt, mondja, hogy minden ilyen történeti előadásnak kell lennie valami végcéljának, nyugpontjának, honnan visszatekinteni a fejlődésre — főlemelő érzés. Ő a német költészetnek ezt a tetőzését Goethében és Schillerben látja. Észrevehetőleg föltűnik Gervinus e képének s az ő irodalmi fölfogásának hatása Toldyn. Toldy azonkívül

költészetünk kezdőkorának tárgyalásánál is hasznát vette Gervinusnak.

Toldynak ez az irodalmi fölfogása először *A magyar nemzeti irodalom története* (Pest, 1851) című művében jelenik meg. Jellemző e művében Toldyra nézve mindjárt a mondákról való fölfogása. A hun mondát egész önkényesen a krónikákból állítja össze, s azt tartja, hogy élt magyarjainknál egy hun monda, mely a XII. században, mikor a névtelen krónikás azt latin prózában föleresztve mint történeti tényeket adta elő, egységében meg volt bomolva, de így is a XV. századig töredékekben fönmaradt, s azután egészen megújulva, a jelen korig. Az ő véleményének erősítésére szolgáltak: Wenzel, Thierry és főleg Ipolyi kutatásai. De ma már meginogván a krónikák hitele, megdőlvén a székely származás dicsősége, Ipolyi elmélete leromboltatván, s Thierryről kiderülván, hogy a magyar források kritikájával nem foglalkozott, Toldy hite, véleménye is egy romantikus tudós álmának tűnik föl. De Toldy hite gyümölcsöző volt korára nézve, az elcsüggedt lelkeket fölmelegítette a múlt dicsősége, s reményt táplált a sivár jelennél jobb jövőre vonatkozólag.

Későbbi műveiben a hun mondakört még három mondakörrel egészítette ki. Ezek közt a leglazább, sőt egy cseppet sem összefüggő a király-mondakör, mely tíz, egymástól nem függő, Thuroczy krónikájából és Hartvik legendájából kiírt mondát tartalmaz. Ezen a mondakörön kívül Anonymusból összeállította az Álmos- és Árpád-mondakört. Az valószínű, hogy ezek a hőstettek voltak énekek tárgyai, de hogy mondakört nem képeztek, az bizonyos.

Toldy művének ez a része nélkülöz minden módszert. Az ő hipotézisének fölállítására tulajdonképpen az vezette, hogy nagyon szegényesnek találta az Árpád-korabeli irodalmat, mármint, hogy annak föltehető virágzását bebizonyítsa, a német irodalom mintájára fölállította a mondakörök teóriáját. A mondák kérdését így Toldy nem tudván végérvényesen megoldani, föladatul hagyta az utódoknak, kik azután az összehasonlító módszer segítségével úgy itt, mint egyáltalá-

ban költészetünk kezdőkoránál tudtak is némi eredményt elérni.

Érdekes továbbá módszertani szempontból az, hogy miképpen tárgyalja Toldy az Árpád-korabeli történetírást. Négy korszakot különböztet meg: 1. kritika és összefüggés nélküli följegyzések (pl. pozsonyi, váradi, zágrábi évjegyzetek); 2. egykorú vagy közelségi eseményeket összefüggően előadó koriratok (Gellért nagy legendája, Rogerius, Tamás spalatói esperes, Margit élete); 3. azon írók, kik műveiket az. 1. alatti följegyzésekből, mondákból, népénekekből állították össze, és kútfőül már a külföldi irodalmat is fölhasználták (Anonymus, Hartvik, Imre élete, Szent László legendája); 4. az utolsó stádium: a régi idők eseményeit már kész művekből vették át, s az eseményeket tovább folytatták. Ez irány egyedüli képviselője Kézai.

Toldy itt bizonyos haladást akar feltüntetni, s ezért csoportosítja egy bizonyos műfaj termékeit. De csoportosítása nem a legszerencsésebb, mert eltekintve attól, hogy ily kevés írónál nincs sok értelme az ilyen fölosztásnak, a 3. és 4. csoportban föl soroltak közt a különbség nem érthető: ezek is, mint azok, az előző kútfőkből merítenek. De kronológiai tévedésbe is esik Toldy, amit pedig ilyen műfaji fölosztásnál okvetlen el kell kerülni, mikor Rogeriust és Tamást a másodikban említi, holott azok több mint száz évvel éltek később, mint Hartvik, aki pedig a harmadikban szerepel.

Toldynak ez a műve, melyet roppant széles alapra fektetett, befejezetlen maradt. Ezt követte *A magyar költészet története Kisfaludy Sándorig* (1854) című műve.

A XVI. század epikai költészetét ebben a műben találjuk először rendszeresen és teljesen előadva. De Toldynak az adatai s főleg a módszere itt is kiegészítésre szorult, s újabb irodalomtörténetírásunknak egyik fő érdeme, hogy ezt a kiegészítést igyekszik is elvégezni. Toldynál itt már jelentkeznek az összehasonlító irodalomtörténeti szempontok, de még Ráskai *Vitéz Franciscóját*, Gyergyai *Árgirusát* magyar eredetűnek tartja.

Igen érdekes a Toldi-mondáról való fölfogása. Itt újra az a különben dicséretre méltó hazafiúi buzgalom vezette, mely több irodalomtörténeti kérdésben már tétútra vitte, hogy a magyar nemzetnek is biztosítsa azt, amivel más népek büszkélkedhetnek. Mert a németek irodalomtörténetükben két virágzó kort különböztetnek meg, Toldy is így tesz a miénkben, mert a görögöknek és németeknek vannak mondaköreik, Toldy is megalkotja a semmiképp se igazolható hun és magyar mondakört, s mert a görögöknek s a többi népeknek vannak Hérakléseik, Toldy a becsületes és simplex Toldi Miklósból magyar Héraklést csinál. „Egy magyar őskorból vagy éppen eleink mítoszából fönmaradt töredéket vélek benne fölismerni” — mondja Toldiról.

Nem veszi észre, hogy ő is éppen abba a mitológizáló betegségbe esik, mit a „jó öreg Benkőnél” megrott, ki az Argirus-mondánál tette ezt.

Irodalomtörténetünk korszakfelosztásának alapját Toldy *A magyar nemzeti irodalom története* című kézikönyvében találjuk a maga egészében. Három fő korra osztja irodalmunkat: ókorra, mely a kereszténység felvételéig tart, középkorra és újkorra. A középkort igen helyesen a mohácsi vészig terjeszti, mely nemcsak legjelesebbjeinknek, de az irodalom bizonyos ágainak is temetője volt, úgyhogy azután következő hitújítás s a megváltozott politikai viszonyok hatásaképpen egy egészen új irodalmi világ alakult a XVI. században. A középkort Toldy három részre osztja: az I. az Anjoukig, a II. Mátyásig, a III. a mohácsi vészig tart. Ez az alosztályozás éppen annyira jelentéktelen, mint szükségtelen, mert például az Anjouk és Zsigmond kora, meg Mátyás kora közt nincsenek olyan élesen elválasztó határok, hogy két különböző korszak megkülönböztetését tegyék szükségessé. Az 1526-tól 1772-ig terjedő időszakot nevezi Toldy újkornak, melyet három korszakra: az egyetemes emelkedés (1526—1608), az első virágzás (1608—1711) és a hanyatlás korára (1711—1772) oszt. Ezután következik a legújabb kor, melynek első szakát Toldy 1807-ig, tehát a nyelvújítás kezdetéig terjeszti ki. De három szem-

pontból: 1. mert a nyelvújítás nem Kazinczyval kezdődik; 2. mert a Kazinczy-féle irodalmi irány már előbb vette kezdetét; 3. végre, mert egy irodalomtörténetben egy tulajdonképpeni nyelvészeti vagy nyelvi mozgalmat nemigen tekinthetünk korszakalkotó fontosságúnak, ezt a határt s kezdőpontot a mai irodalomtörténetírás nem fogadta el. Költészetünkben, irodalmunkban a húszas években áll be egy új, nevezetes mozgalom, mely annak irányát megváltoztatja, tehát korszakkezdőnek ezt az időt kell fölvennünk. Toldy e művében előforduló hiányokat, melyeket újabb irodalomtörténetírásunk volt hivatva pótolni, a következőkbe foglalhatjuk össze:

1. Nem tárgyalja a latin nyelvű krónikákat, sem a reneszánsz irodalmát.

2. A népköltészetet, főleg a kuruc kori költészetet nem veszi föl.

3. A művészetek történetét nem hozza kapcsolatba irodalmunk fejlődésével.

4. Nem adja meg a kellő helyet irodalmunkban Katonának, Petőfinek és Aranyinak.

Lássuk most már összefoglalólag Toldy irodalomtörténeti működését, módszerét és fölfogását.

Mit kellett Toldynak tennie, hogy kitűzött célját, a magyar szellem történetének megírását elérhesse?

1. Össze kellett gyűjtenie az anyagot. Itt nagy segítségére voltak: a régi irodalomtörténetírók, a régi és korabeli folyóiratok, személyes ismeretségei, az a két nagy könyvtárrendezés, amit az akadémiai és egyetemi könyvtárban végzett, ami által sok ritka nyomtatványhoz jutott, s végül az akadémiában elfoglalt titoknoki állása, ami révén nemcsak maga kutathatott a régi iratok közt, de a mások által végzett kutatások is először az ő kezén mentek keresztül. Figyelme kiterjedt a legapróbb részletekre is, s ma sincs irodalmi kérdés, hol először is Toldy adataival ne kellene számolnunk. Lehetőleg mindenről, amit írt, igyekezett személyes tapasztalatot szerezni, s ha olykor tévedett is, száznál több ok indít arra, hogy ezért védelmezzük és ne támadjuk.

2. Az összegyűjtött anyagot rendeznie kellett. Ebben a tekintetben is érdemes munkát végzett, úgyhogy irodalomtörténetünk rendszerének általa való megkonstruálása lényegileg ma is megmaradt.

3. A rendezett anyagot az ő fölfogásában: a szakadatlan folyamat feltüntetésében kellett földolgoznia.

4. Az ebből a felfogásból eredő módszerével: a *kapcsolatos* és *okfejtő* tárgyalással előadnia a földolgozott anyagot.

Irodalomtörténeti kritikájában a *történelmi szempont* vezet. Igyekszik lehetőleg az írókat azon kor szempontjából nézni, melyben éltek, de sokszor ezt a történelmi fölfogást túlságba viszi (Kazinczy), némelykor pedig megfeledeznek arról egyéni okokból (a népies iskola). Általában a történelmi szempont egy kissé kényes dolog; rendszeren azoknál használjuk, kik tényleg nem valami nagy írók. Zrínyi és Katona nem nagy hatással voltak szépirodalmi műveikkel korukra, ha őket azzal a mértékkel mérjük, mely érvényes bármikor keletkezett művekre, akkor *ezzel a mértékkel is* kell mérnünk azokat is, kiket történelmi szempontból ítélünk meg. Csak ha mind a két szempontból nézünk valamely művet, akkor lesz kritikánk *általában* is jogosult és *tanulságos* úgy az írókra, mint magára a korra nézve.

Arra a módszerre teszünk még egypár megjegyzést, mellyel Toldy az egyes írók életrajzát kidolgozta irodalomtörténeti arcképeiben. Toldy ezek kidolgozásánál a fő súlyt az évszámokra helyezi. Fennmaradt sok vázlata mind az évszámok szerint van elkészítve. Ez jellemzi kidolgozott műveit is. Bizonyos dátumok vannak kiemelve benne, s nem az író egyénisége fejlődésének fokai, fontosabb fordulatai. Az évszámhoz-kötöttség ezen életrajzaiban nemcsak hátráltatja az író egyénisége fejlődésének rajzát, de az író képét is szaggatottá teszi. Olyan festmények ezek, hol erősebb színezet jut egypár oly résznek is, ahol erre nincs szükség. Viszont az ilyen kiemelt részek közti tér, jól lehet szüksége lenne rá, nem tud eléggé kidomborodni. Toldy, mielőtt az író képének megrajzolásához fogna, az évszámokat gyűjti össze lehetőleg pontosan és telje-

sen, s az; ezen dátumokhoz tartozó eseményeket részletesen tárgyalva, az ezek közti belső kapcsolatról, a két nevezetes dátum közt történtek belső és külső fontosságáról megfelelkeznek. És még egy nagyobb bajt is rejt magában az ilyen kidolgozási módszer. Majdnem minden írónál bátran fel lehet állítani már előre, anélkül hogy az illetőt ismernők, egy ilyen évszámos skémát, melybe csak a pontos évszámokat kell behelyettesítenünk, s az írónak életrajza kész lesz. Ha meg-Toldy kéziratban fennmaradt életrajzi vázlatait, mindegyikben egy ilyen közös törzsvázlatra fogunk rábukkanni. És ez az oka Toldy irodalmi képei egyhangúságának. Ha végigolvassuk ezeket, csak ez az általános skéma marad bennünk, ahelyett, hogy az írók különböző és egyéni arcképei vésődnének az emlékezetünkbe. Pedig óriási anyagkészlete lett volna Toldynak ahhoz, hogy az írói egyéniségeket előnkbe állítsa. Először személyi kapocs fűzi úgyszólván irodalmunk legjelesebbjeihez az 1770-es évektől kezdve 1875-ig. E százéves korszaknak, mely tudjuk, hogy irodalmunk legfőbb és legnagyobb szakaszát teszi, minden egyes írójával vagy személyes ismerős volt, vagy azokkal volt összekötése, kik az illető író személyesen ismerték. De ezenkívül keze ügyébe esett az egész levelezésük s munkáiknak kézírata is. Valósággal csodálkozunk kell azon, hogy mikor Toldy Bajzának, Vörösmartynak, Kölcseynek stb. adja az életrajzát, kikkel oly benső baráti viszonyban volt, kiknek halála után levelezésüket összegyűjtötte, rendezte és olvasta, csak olyan sablonnal dolgozik, mint ha Batizi Andrásnak vagy Károli Gáspárnak írja le életét.

De hát Toldy, ha tollat vett kezébe, mindezekről megfelelkezett, s egy ókori logografus komolyságával és ünnepélyességével jegyezte — az adatokat. Ez az ünnepélyesség rontotta meg őt, mely soha, vagy nagyon ritkán engedte felmelegedni, és a szemérem, mely az általa intimusnak vélt, de alapjában véve legfontosabb dolgoknak közlésétől visszatartotta.

Ezekben próbáltuk megjelölni azt a helyet, mely Toldyt irodalomtörténetírásunk fejlődésében módszere és felfogása tekintetében megilleti. Az előzőekben feltün-

tettük már néhány tárgyi hiányát, melyeknek pótlására újabb irodalomtörténetírásunk vállalkozott. Módszer-tani tekintetben Toldy működése alapján az ő hiányai pótlására újabb irodalomtörténetírásunkban főleg:

1. a pszichológiai analízisnek,
2. az összehasonlító irodalomtörténeti módszernek,
3. a művészi stílusra, előadásra és felfogásra való törekvésnek kellett jelentkezniök.

*

Toldy hivatását Kazinczy Gábor egyik hozzá intézett levelében ebben határozta meg: „*Először taníts meg tudnunk, az élvezés azután jó, azután jöhet.*”^{*} Toldy e hivatást betöltötte. Utána csak tanítványok jöhettek.

1907

* 1856. márc.